

IVO POSPÍŠIL

TVORBA JAKO ZPŮSOB PŘEŽITÍ (K problému tzv. vnitřní emigrace)

Autorka několika literárněvědných publikací na témata moderny a moderní slovenské literatury¹ Mária Bátorová, jejíž umělecká próza byla přeložena do řady světových jazyků, přichází nyní s nápaditou publikací o slovenském katolickém konvertitovi, lékaři, filozofovi, básníkovi a aforistovi **Pavlu Straussovi** (1912–1994).² Zamýšlí se nad několika klíčovými otázkami koexistence svobodné literární tvorby a vládnoucích společenských struktur i nad osudem středoevropského kulturního prostoru, kam Pavol Strauss, absolvent vídeňské a pražské německé univerzity, patří.³ Kniha jednak sumarizuje základní data o Straussově díle, analyzuje, ale především prezentuje do několika kapitol rozdělenou kontemplaci na téma intelektuála a jeho svobody. Autorka uvádí své reflexe těmito slovy: „*Nemusí každý s tím súhlasit', že veci sa dejú na základe skrytých, neviditeľných zákonov a síl. Dejiny, akokoľvek sa tomu bráni naše ‚exaktné‘ myslenie, však dokazujú, že je to tak. Zložité, rozporuplné dianie akoby popieralo vnútorné zákonitosti, existenciu sveta a jeho fungovanie, napriek hrubosti človeka, ich však len potvrdzujú.*“⁴

Tvorbu Pavla Strausse a jeho životní filozofii postihla autorka na několika místech své monografie, vycházejíc také ze Straussovy autobiografie *Človek pre nikoho* (2000). Podstatným rysem P. Strausse byla jeho zakotvenost v německé kultuře a německém prostředí, jeho sepětí s německou a rakouskou modernou, se středoevropským kulturním a politickým prostorem, kde tvořili různí umělci ve Vídni i v Praze, kde studoval. Není divu, že si oblíbil Roberta Musila, ale

¹ Hvišč, J. – Marčok, V. – Bátorová, M. – Petřík, V.: Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava: SPN, 1991. Bátorová, M.: Roky úzkosti a vzopätia. Causa editio, Bratislava 1992. Táž: Jozef Cíger Hronský a moderna. Mýtus a mytológia v literatúre. Bratislava: Veda, 2000. Táž: Jozef Cíger Hronský und die Moderne. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2004.

² M. Bátorová: Paradoxy Pavla Straussa. Petrus, Bratislava 2006.

³ Viz také Literárne tvorba Pavla Straussa. Ed. Andrej Červeňák. Nitra 1992.

⁴ M. Bátorová: Paradoxy Pavla Straussa. Petrus, Bratislava 2006, s. 5.

také Marcela Prousta, v jejichž jazycích se volně pohyboval. Jeho první básnické sbírky jsou německé: *Kanone auf dem Ei* a *Schwarze Verse*; později toho napíše ještě dost – mezi tím jsou ovšem i lékařská pojednání. Něco pak vychází v zahraničí, ale většina končí na dlouhou dobu v zásuvkách (výjimku tvoří několik děl z přelomu 60. a 70. let 20. století – *Zápisky diletanta*, *Zákruty bez ciest*, překlady J.-P. Sartra a J. Giraudoux pro Slovenský rozhlas). Až po roce 1989 se několik věcí konečně objevuje. V místech, kde působil jako lékař (Plzeň, Ružomberok, Bratislava, Skalica, Nitra), shromažďuje kolem sebe podobně nezávisle smýšlející lidi.

Autorka si všímá zejména zakotvení Strausse v modernistické poetice – jak to bylo kdysi hyperbolicky označováno „mezi expresionismem a surrealismem“ (není to přesné), zkoumá jeho německé básnické sbírky a hlavně jeho filozofické inspirace ležící původně v marxistické, později v křesťanské a katolické teologické tradici, nezřídka i v religiózním typu existencialismu.

Jádrem monografie je úvaha o osudu tvůrčích jedinců v společenských tlacích, reflexe o „tichém disentu“ a o potřebě ticha, o straussovském aforismu a o tvorbě coby způsobu rezistence a přežití: k tomu skýtá Straussův život a dílo nepřeberně možností. Jen málo se však dovídáme o Straussových názorových postojích za první Slovenské republiky, před tím a těsně potom.

Autorka tu také pracuje s pojmem „vnútorná emigrácia“, který je vlastně vyústěním jejího pojetí. Jednu kapitolu přímo nazývá *Vnútorná emigrácia ako produkt totalitných systémov*. K tomu je třeba připojit krátký komentář. Pojem „vnitřní emigrace“ má různé zdroje. Byl to asi nástup nacistů v Německu, kdy se ministrem propagandy stal Goebbels, ale také v Rusku po Říjnové revoluci a zejména po nástupu nezastřené Stalinovy diktatury v roce 1929; pravda je, že „vnitřní emigrace“ bývá spojována s totalitními nebo autoritářskými režimy, nicméně ani v poslední době se pojem nepřestává užívat i mimo tyto souvislosti.

Podívejme se na jednu ze dvou (kromě Německa) domovských zemí pojmu blíže – na současné Rusko. O životnosti pojmu tu svědčí literatura i internetové zdroje, mimo jiné zevrubná stať Olega Maslova *Новая внутренняя эмиграция в России начала XXI века* (23. 5. 2006), která předpokládá o výlučném spojení pojmu s totalitními strukturami do značné míry vyvrací: „Анализ критического числа публичных выступлений представителей различных стратов российского общества позволяет утверждать, что в России на сегодняшний день можно выделить и классифицировать новую внутреннюю эмиграцию, причем как ‚левую‘, так и ‚правую‘. Знаковым для представителей новой внутренней эмиграции является постоянное подчеркивание в рамках риторики своего неучастия в жизни государства и общества.“⁵

Podle autora se v hledacím programu YANDEX sousloví „развал России“ a „распад России“ objevují proporcionalně i ve spojení s rozpadem SSSR. Nicméně autor upozorňuje, že ruská slova „распад“ a „развал“ nejsou identická, neboť „развал“ implikuje nikoli logický výsledek vnitřních procesů, ale před-

⁵ <http://www.polit.nnov.ru/2006/05/23/emigration/>, s. 1.

pokládá existenci mohutných sil, které zemi rozvrátily zevnitř i zvenčí. Spíše levicová nebo národní a nacionalistická vnitřní emigrace, užívajíc pojem „распад России“, vidí příčinu nikoli v Rusku a Rusech, ale spíše ve vnějších faktorech a tlacích a sama se od všeho toho distancuje a současně zdůrazňuje svoji bezmoc a neschopnost to změnit. Pravicová vnitřní emigrace, tj. kapitalističtí podnikatelé a nyní marginalizovaní liberálové, akcentují svoji neúčast v těchto procesech (непричастность), připouštějí, že nyní není jejich doba, ale že jejich čas nastane. Autor článku Oleg Maslov se domnívá, že se často vytvářejí i politické mimikry – např. strana *Единая Россия* je často jejich útočištěm nebo ji alespoň podporují: je pro ně „kovárnou budoucích kádrů“. Maslov tvrdí, že v současné situaci je vnitřní emigrace v Rusku početnější než kdysi vnitřní emigrace v SSSR. Vnitřní emigrace je jen ta, která z nějakých (dnes spíše ekonomických) důvodů nemůže opustit Rusko (dříve „невыездные“), v žádné případě to nejsou ti, kteří žijí ve dvou zemích, zejména v USA, Velké Británii, Německu nebo Francii, a čas od času se do Ruska vracejí.

„Vnitřní emigrant“ musí rezignovat na svoje angažmá v politice, nekritizuje vládnoucí moc a odmítá analyzovat měnící se realitu: politika je špinavá, zítřek bude patřit jim jako lidem „v bílých rouchách“ (в белых одеждах), tedy podle Apokalypsy čili Zjevení sv. Jana na Patmu k těm, jež budou po konečném kataklyzmatu spaseni. Část vnitřních emigrantů se vyjadřuje matně, mlhavě, v náznacích, které připomínají proroctví Nostradamova.

Takto vystupuje například Stanislav Alexandrovič Belskij (roč. 1970), rodák z italské komunistické rodiny v Benátkách, kterého roku 1976 adoptoval generál KGB; v roce 1992 vystudoval univerzitu v Heidelbergu, pak pracoval v německé tajné službě a v roce 2000 se vzdal ruským úřadům. Nyní žije v Moskvě jako generální ředitel meziregionální organizace Institut národní strategie a je mediální hvězdou. Jeho text, jenž se obvykle připomíná, je *Smrt posledního člověka* (site APN). Text ironizuje Fukuyamovu koncepci „konce dějin“, ale také umělost současného pojetí globalizace. Oslovuje Fausta (může to být i aluze Odojevského *Ruských nocí*, 1844, nejen Fausta jako takového, neboť tam také mladíci rozprávějí s mužem předzvídaným Faust o aktuálních společenských otázkách, ale první poloviny 19. století) a oznamuje smrt Posledního Člověka, jenž zemřel na rakovinu žaludku (jedl jen hamburgery v McDonaldech, nikoli poctivé lidové jídlo, píše o steacích pojidáných v již neexistujících Dvojčatech atd.). Emblematicky vyjadřuje stav světa před katastrofou: „*На предгибельных раковых уроках он еще бормотал что-то электронное про вот-вот грядущее смешение религий и рас. Но класс давно не слушал его. Ученики дрались партами и стояли на головах.*“

Jinak řečeno: tento svět nelze doopravdy řídit ani regulovat, jeho procesy nelze racionalizovat, tento nejnovější středověk lze jen nestranně sledovat; píše, že si pronajme kryt s bazénem a pomalým internetem a bude sledovat tento nejnovější středověk, pokud mu budou stačit prsty a oči a bude doufat v „naše“ – jakékoli – vítězství.

Stejně jako ve 20. století zmítaném kataklyzmaty, jež v ústraní svých nemocnic – omezovaný, zakazovaný, ztichlý – sledoval Pavol Strauss, tak i na počátku

21. století probíhají procesy, které vedou k modifikaci kategorie „vnitřní emigrace“, nikoli k jejímu mizení a zmizení, i když už nikoli v prostředí čistě totalitním, ale v běžné parlamentní demokracii – možná jen poněkud autoritativnějšího typu. Živnou půdou tohoto procesu je však opět nedostatek otevřenosti a demokracie, převaha manipulace, marginalizace a diskriminace určitých kategorií občanů, boj o ekonomickou nadvládu, pocit nefunkčnosti politického systému a převaha jistého typu lidí u kormidla moci. Na druhé straně si současný „vnitřní emigrant“ je vědom toho, že tyto procesy, které se vymkly kontrole společenských mechanismů, natož jedinců, musí proběhnout, uvědomuje si jejich jakousi fatálnost a čeká, pozoruje, rozhodně nebojuje, je pasivní, ale jeho postoj nelze nazvat klasickým pojmem „pasivní rezistence“: je to jen zvědavé vyčkávání, vědecké a chladné zkoumání současné fáze společenského vývoje, jíž se nemůže protivit, neboť probíhá mimo jeho možnosti. Nicméně se nedomnívám, že tyto fenomény jsou zcela nové nebo že se nějak podstatně vymykají z dosavadní zkušenosti (v minulosti lidé také cítili bezmoc a také pozorovali a čekali nebo se snažili alespoň zmírňovat dopady projevů systému): rozdíl je jen v jakémsi chladu tohoto čekání, v naprosté objektivitě a doslovné „nezúčastněnosti“. Jako by se sem promítalo dávné gnostické „být kolemjdoucím“, nicméně s výhledem na budoucí zapojení – nikdo však neví kdy, kde a jak.

Tyto jevy jistě zkoumají, ale nejsem si zcela jist, jak intenzivně, politologie, sociologie, sociální psychologie a snad i psychiatrie, jistě ekonomie; řekl bych však, že je musí zkoumat i kulturologie a filologie a její součást literární věda; kniha Márie Bátorové o jedné „vnitřní emigraci“ k tomu poskytuje dobrý, i když historicky a prostorově úzce vymezený materiál.⁶

⁶ Z internetových zdrojů k tématu současné ruské „vnitřní emigrace“:
<http://www.polit.nnov.ru/2006/05/23/emigration/>
<http://www.moltat.ru/issue/58/vnutrennyaya-emigraciya.html>
<http://www.polit.nnov.ru/2006/04/11/project/>
http://www.apn-nn.ru/author_s/43.html (stránky Institutu nacionální strategie)
http://www.ng.ru/ideas/2004-09-07/1_belkovskiy.html
<http://www.lentacom.ru/comments/3569.html>